

MARJA GIMBUTAS, *The Civilization of the Goddess. The World of Old Europe*, editor Joan Marler, Harper San Francisco, 1991, 529 p., 448 fig. și 24 pl. color.

În această lucrare de sinteză de mari proporții, întocmită de către Marija Gimbutas, profesoară emerită americană de arheologie europeană de la Universitatea din Los Angeles, autoarea a circa 20 cărți și a peste 200 articole cu teme din preistoria și istoria religiilor Europei, se scoate în evidență, pe baza unei bogate documentări interdisciplinare, pe de o parte nivelul înalt al dezvoltării vieții neolitice la care a ajuns societatea veche europeană între 6500 și 3500 î. de H. (date C_{14} calibrate), iar pe de alta declinul acesteia între 3500 și 2500 î. de H. (aceeași datare calibrată), pus în legătură cu pătrunderea dinspre est a unei populații de călăreți cu o structură total diferită economică, socială și ideologică, care treptat a contribuit la indoeuropenizarea vechii Europe. În acest context, autoarea nu împărtășește punctul de vedere potrivit căruia neoliticul (inclusiv eneoliticul) s-ar plasa înainte de civilizație (C. Renfrew), fiind vorba pentru această vreme, după opinia sa, de o autentică civilizație agrară dezvoltată pașnic, cu o ordine socială gynocentrică, respectiv matristică (nu neapărat matriarhală) și endogamă, reflectată în bogate manifestări de religie în jurul a diferite aspecte ale cultului Zeiței Mame.

Primele șase capitole ale cărții sunt dedicate începuturilor și dezvoltării agriculturii, precum și originii și evoluției, particularităților, răspândirii și cronologiei grupelor culturale din perioada 6500-3500 î. de H. din sud-estul și centrul Europei, Europa est-centrală, nordul Europei, Adriatica și Mediterana centrală și vestul Europei.

Astfel, în ceea ce privește începuturile și dezvoltarea agriculturii în Europa, autoarea nu este de acord cu conceptul de „revoluție” al lui V. G. Childe, întrucât procesul neolitizării Europei a fost, după opinia sa, mult mai complex, lung și neuniform, depinzând de variate condiții geografice și naturale. La fel, după autoare, nu se

poate aplica pentru toată Europa nici modelul biologic al difuzării. În această privință, se are în vedere pe de o parte procesul transformării culegătorilor de hrană în agricultori, iar pe de alta răspândirea prin migrații a primilor agricultori în vestul și centrul zonei Mediteranei, sud-estul Europei, îndeosebi în Grecia în jur de 6500 î. de H., precum și problema influențelor anatoliene în sud-estul Europei în mileniul al 7-lea î. de H.

În continuare, discutându-se șase grupe de culturi neolitice din sud-estul și centrul Europei (Sesklo, Starčevo-Criș, Karanovo, ceramica liniară, BUKK și Niștru-Bug), autoarea consideră că acestea, deși au tradiții culturale cu Anatolia, atestate însă acolo prin mult mai puține descoperiri, se remarcă prin creativitate în artă și în arhitectură, precum și prin capacitatea de explorare și de adaptare la condițiile mediului înconjurător. La acestea se adaugă apariția și înflorirea ceramicii, creșterea numărului de figurine antropomorfe și zoomorfe, precum și apariția atelierelor și templelor, care, asociate cu diferite categorii de divinități, au servit pentru o varietate de funcții.

O atenție deosebită este acordată originii, evoluției și particularităților civilizațiilor est-centraleuropene, respectiv Danilo-Hvar în Dalmația, Butmir în Bosnia, Vinča în Balcanii centrali, Tisa cu trei grupuri (Gorzsa, Hernalp și Csöszhalom) în bazinul Tisei, Lengyel în bazinul Dunării Mijlocii și nordul Europei centrale, Boian în regiunea Dunării Inferioare, Karanovo-Gumelnitza în Tracia și estul Macedoniei, Petrești în Transilvania, Cucuteni în Moldova și vestul Ucrainei și Nipru-Donet în Ucraina. În afară de acestea, sunt discutate mișcările etnice, metalurgia aramei (minele de cupru de la Rudna Glava și Ai-Bunar), meșteșugurile (inclusiv rolul femeii în producerea ceramicii), atelierelor de ceramică pentru temple ș.a.

În ceea ce privește problema orașelor, la care se referă autoarea pentru civilizațiile Karanovo-Gumelnița și Cucuteni-Tripolie, admitând orașe mici pentru unele *tell-uri* din Bulgaria (Polyanica, Ovčarov) și orașe mari în vestul Ucrainei (Majdaneck, Dobrovody, Tallianka) și nordul Republicii Moldova (Petreni), acestea din urmă mult discutate de arheologii ucraineni, considerăm că, în stadiul actual al cercetărilor, în afară de folosirea metodelor moderne de prospectare și investigare (aerofotometrie și pentru rezistivitatea solului), se impune intensificarea cercetărilor prin săpături exhaustive. În acest fel s-ar permite de a se trage concluzia că este vorba de așezări protourbane sau cel puțin de tendințe către urbanizare, care au încetat să se manifeste după eneolitic din cauza climatului sau a unor condiții, care nu s-au putut încă preciza. În această privință, cum s-a arătat de V. G. Childe, J. Mellaart, C. Renfrew, V. M. Masson ș.a. pentru noțiunea de oraș sau de proto-oraș, ceea ce contează nu este numai un număr mare de locuințe și locuitori, de construcții de mari dimensiuni și de amenajări de interes comun, ci și de anumite funcții caracteristice pentru așezările urbane.

În capitolul privitor la nordul Europei, autoarea se ocupă în mod special de cultura paharelor în formă de pălnie (*Trichterbecherkultur*), cu mai multe grupe regionale, la geneza căreia consideră că au participat, pe lângă substratul mezolitic Ellerböck-Ertbölle, culturile Lengyel și a ceramicii liniare târzii. Forma triunghiular-trapezoidală a mormintelor lungi din aria acestei culturi amintește, după autoare, atât locuințele triunghiulare de tip Brzesce Kuyawski din vestul Poloniei, care au precedat cultura paharelor în formă de pălnie (*Trichterbecherkultur*), cât și triunghiul pubian al Zeiței, ceea ce ni se pare mai greu de acceptat. Tot în acest capitol sunt discutate și supraviețuirile locale ale culturilor mezolitice baltice, respectiv Nemunas, dintre Vistula Inferioară și sudul Lituaniei, și Narva, dintre coasta de sud a Mării Baltice și Golful Finlandei.

Din nordul Europei se trece în sudul acestui continent, prezentându-se originea, evoluția și particularitățile culturilor neolitice dintre mijlocul mileniului al 7-lea și prima jumătate a mileniului al 3-lea î. de H. de la Adriatică și din centrul Mediteranei, respectiv din sudul Italiei (Tavoliere, Materano și Sicilia) – la unele cercetări participând și autoarea –, Sardinia, Corsica și arhipelagul Malta, acesta din urmă cuprinzând în afară de Malta și Gozo și alte trei insule mai mici. Cu acest prilej, autoarea a considerat că șanțurile de apărare ale așezărilor din sudul Italiei ar fi servit nu numai ca protecție contra animalelor sălbatice, ci și pentru scurgerea și colectarea apelor de ploaie. De asemenea, a scos în evidență unele specii ceramice din sudul Italiei (Jigulina și Diana sau Bellavista), scenele de dansuri rituale de pe unele vase pictate, sculpturile din marmură și alabastru și mormintele subterane cu o cameră sau cu un plan mai complex din Sardinia și Corsica, precum și sanctuarele din peșteri, mormintele și hypogeele săpate în stâncă și în deosebi arhitectura din piatră din Malta, ilustrată prin unele temple mari și cu inventar bogat (Tarxien, Gozo, Hagar, Qim ș.a.). În legătură cu acestea din urmă, autoarea, pomind de la constatarea că templele sunt de obicei perechi, presupune că cel mai mare era în legătură cu Zeița Mamă, iar cel mai mic cu fiica familiei divine sau că ambele ar putea corespunde la două surori, ca probabil unele reprezentări plastice cu două capete din Anatolia (Çatal Hüyük) și sud-estul Europei (Gomolava), ori să reprezinte două aspecte diferite ale aceleiași divinități, simbolizând tinerețea și maturitatea ori moartea și regenerarea. Aceste sugestii ar putea fi eventual reținute și pentru alte descoperiri de statuetă neo-eneolitice sau construcții de cult cu două capete din alte regiuni ale Europei, inclusiv din spațiul carpato-dunărean.

Această parte a lucrării se încheie cu un capitol mai mare privitor la neoliticul din vestul Europei, respectiv din Spania, Portugalia, Franța, Elveția, nordul Italiei, Anglia și Irlanda, în care autoarea ia în considerație pentru procesul neolitizării atât fondul local din epipaleolitic și mezolitic, cât și influențele din afară, în deosebi din centrul Europei, scoțând în evidență particularitățile culturilor din

acest spațiu, în special ale marilor monumente din piatră și pământ, ilustrate prin construcții megalitice și funerare.

În ceea ce privește neoliticul timpuriu din vestul Mediteranei, corespunzător etapei ceramicii cardiale, se folosește noțiunea de mezolitic, prin care se subliniază succesiunea culturală dintre mezolitic și neolitic, neolitizarea populației mezolitice având loc, după autoare, printr-un proces de aculturație de lungă durată. În continuare, pentru perioada postcardială, corespunzătoare neoliticului mijlociu și târziu, sunt prezentate particularitățile civilizațiilor Chassey din Franța, Cortaillod din Elveția și estul Franței și a vaselor cu gură pătrată din nordul Italiei, precum și ale unor megalite din Franța și Peninsula Iberică.

O atenție deosebită este acordată și neoliticului din Anglia și Irlanda. Astfel, se discută cu predilecție incintele cu 1-4 întârituri concentrice, interpretate ca locuri pentru adunarea comunității, probabil pentru îndeplinirea ritualurilor și schimburilor, faimoasele monumente de la Stonehenge, Avebury și Woodlege, puse în legătură cu observații astronomice și din domeniul meteorologiei, minerele de silic, centrelor de producere ale toanelor de piatră cu scopuri rituale; drumurile din zonele mlăștinoase și marea diversitate a monumentelor funerare colective, precum și apariția către mijlocul mileniului al 4-lea î. de H. a mormintelor individuale în cutii de piatră sub mobile rotunde. Acestea din urmă, cu analogii în regiunile Rinului și ale Dunării Superioare, sunt considerate de autoare, ca și de alții, ca aparținând unei populații intruse, caracterizată prin sisteme sociale, practici religioase și rituri funerare deosebite.

În capitolul următor, al șaptelea, privitor la religia Zeițelor, temă tratată de autoare în mod special în monografia „The Language of the Goddess”, cu un cuvânt înainte de Josef Campbell (editori Harper și Row, San Francisco, 1989), precum și în alte lucrări ale sale din acest dificil și complex domeniu, în care, pe baza cercetărilor interdisciplinare (mitologie comparată, izvoare vechi-istorice și lingvistice, folclor și etnografie istorică), s-a străduit să descifreze, printre altele, semnificația magico-religioasă a motivelor decorative de pe ceramică neolitică (inclusiv a complexului Cucuteni-Tripolie). Din acest punct de vedere, în ciuda rezervelor față de unele interpretări din lucrarea sa anterioară din 1974 relativ la Zeița-șarpe, care poate fi în același timp și Zeița-pasăre sau privitoare la cercurile imprimate ori pictate ca reprezentând „ou” din care se naște viața (vezi Vl. Dumitrescu, *Arta culturii Cucuteni*, București, 1979, p. 30), lucrările respective completează, în general, în mod sugestiv cunoștințele în acest domeniu din unele lucrări anterioare ale arheologilor români și străini. În această privință, prezintă interes interpretările date de autoare semnificației motivelor decorative pictate, incizate, adâncite sau canelate de pe ceramică și plastică, considerate ca reprezentând atât pe Zeița Mamă, simbol al nașterii, morții și reînnoirii întregii vieți pe pământ și în cosmos, cât și animalele, plantele și alte elemente ale naturii care o însoțesc, simbolizând la rândul lor, după opinia sa, ciclurile vieții, morții și regenerării omenirii și naturii.

În capitolul respectiv din lucrarea sa din 1991 sunt evidențiate simbolurile religioase și abstracte pentru variatele aspecte și funcții ale Mamei Zeițe a-tot-generatoare din paleolitic și neolitic. În acest context, după opinia sa, numărul mai mare al simbolurilor religioase din neolitic, odată cu invenția ceramicii, a oferit posibilitatea pentru descifrarea iconografiei Mamei Zeițe, fiind chiar o cheie pentru înțelegerea religiei din paleolitic, mai ales că multe imagini din această epocă s-au continuat în neolitic. În legătură cu figurinele din neolitic, din care cele mai multe sunt feminine și numai puține masculine, s-au deosebit cel puțin 20 tipuri de figurine feminine, diferite prin atitudini, particularitățile feței, măști, coafură, podoabe, conturul corpului și simboluri asociate. Autoarea analizând aceste figurine, întâlnite pe altare din temple, platforme deschise în locuri pentru ofrande, peșteri, morminte sau depozitate în vase, ca și imaginile în relief ori pictate pe pereții templelor și ai peșterilor, precum și de pe vase, stabilește categoriile, funcțiile și simbolismul Zeițelor, respectiv ale Zeiței generatoare, dătătoare de viață și stăpâna

animalelor și plantelor, Zeiței agriculturii, Zeiței-pasăre și simbolurile ei, Zeiței-șarpe, Zeiței morții și regenerării. De asemenea, deosebește și diferite tipuri ale divinităților masculine, respectiv ale vegetației, phallici ori în formă de șerpi, centauri sau paznici ai naturii sălbatice. La acestea se adaugă considerațiile sugestive ale autoarei în legătură cu unele temple și modelele lor din mileniiile 7-3 î. de H., sanctuare din nordul Europei în mileniiile 4 și 3 î. de H., practici funerare ilustrate prin unele morminte individuale și colective, și privind simbolismul regenerării în mormintele megalitice din vestul Europei.

În capitolul următor, al optulea, relativ la scrierea sacră, autoarea consideră că, în Europa Veche, din semnele abstracte ca simboluri religioase s-a dezvoltat scrierea sacră pe obiecte religioase, cu circa 2000 ani înainte de scrierea din Sumer, pentru comunicarea dintre indivizi și zeiță și nu ca în Sumer pentru scopuri economice, juridice sau administrative. Scrierea aceasta sacră (pictografică), identificată în circa 100 situri arheologice, îndeosebi din aria civilizațiilor Vinča (căreia i se atribuie și plăcile cu semne de scriere de la Tărtăria și nu Vinča-Turdaș), Tisa și Karanovo, reprezintă, după opinia sa, o particularitate universală a culturilor dezvoltate din mileniiile 6 și 5 î. de H. din Europa Veche. În această privință, sunt sugestive comparațiile autoarei ale semnelor de scriere veche europeană cu cele din scrierea liniară A din Creta (fig. 8/22) și din sistemul clasic cipriot (fig. 8/23). De asemenea, prezintă interes și constatarea sa potrivit căreia scrierea respectivă dispăre în perioada 4300-4000 î. de H., în urma pătrunderii păstorilor indoeuropeni din sudul Rusiei, ea supraviețuind doar în aria egeană, în scrierile minoiană și cipriotă, datorită faptului că aici vechea civilizație europeană a durat mai mult de două milenii decât în aria danubiană a Europei.

În continuare, autoarea, ocupându-se de structura socială a neoliticului, consideră că societatea neolitică din Europa Veche a fost matricică, ca și în China, Tibet, Egipt și Orientul Apropiat. În această privință, în cadrul societății Europei Vechi, cu structură matrilineară și organizată în jurul unui templu, femeia, după opinia autoarei, deși avea un statut mai ridicat în viața religioasă, nu a exercitat o conducere autocratică, ca de altfel în toată Lumea Veche, în care sexele erau egale și nu ierarhizate, femeia conducând, prin eficacitate, în locul bărbatului. Această structură socială, după autoare, se reflectă cu precădere în neoliticul din sud-estul și centrul Europei, pentru care există date mai concrete despre structura satului

și locuințe, precum și în mormintele din aceste spații și de mai departe din vestul Europei.

În fine, în ultimul capitol, al zecelea, al acestei lucrări, se tratează despre sfârșitul Europei Vechi, respectiv despre procesul complicat de transformări, în urma intruziunii păstorilor din stepa nord-pontică, care a condus la indoeuropenizarea Europei. În acest context, pe baza datelor arheologice, lingvistice și mitologice, se scoate în evidență contrastul dintre structurile deosebite sociale, economice și ideologice ale vechilor europeni pașnici, sedentari și matrilineari și cele ale războinicilor călăreți înarmați, cu mare mobilitate, patrilineari, cu economie pastorală, agricultură primitivă și sezonieră, așezări temporare, ierarhie și rituri funerare deosebite. În ceea ce privește aceștia din urmă, autoarea discută legăturile Europei Vechi cu cultura curganelor de la Volga-Ural și regiunile nord-pontice, deosebind trei valuri de infiltrație cu populații diferite de stepă, dintre care primul între 4400 și 4300 î. de H. (= Yamnă veche), care a avut ca efect hibridarea a două sisteme diferite de cultură, al doilea în jur de 3500 î. de H. (cultura Mihailovka I sau Maikop), când a avut loc tranziția la sistemul patrilinear și patriarhal, și al treilea curând după 3000 î. de H. (= Yamnă târzie), datorită căruia s-au produs noi transformări etnice, odată cu migrația indoeuropenilor din centrul Europei către centrul Baltice și centrul Rusiei, sudul Scandinaviei și Grecia.

Paralel cu ultimele două valuri din estul Europei a avut loc migrația populației de războinici călăreți din vestul Europei, aparținând civilizației paharelor în formă de clopot, care, după autoare, reprezintă cea mai mare și ultimă migrație din estul Europei centrale și vestul Europei, vestul Mediteranei și Insulele Britanice.

Consultarea acestei lucrări de mari proporții este facilitată de rezumatele de la începutul capitolelor și concluziile de la sfârșitul multora din ele, notele pe capitole, glosarul culturilor și al siturilor majore, glosarul de termeni tehnici, 35 tabele și diagrame ale datelor radiocarbon, cu indicațiile privitoare la situl arheologic, laboratorul și numerele analizelor, datele C_{14} înainte de actual (BP) și calibrat (maximum și minimum) î. de H. (BC), ilustrațiile (desene, foto și figuri color) cu indicarea surselor pe capitole, bibliografia (lucrări generale, rapoartele săpăturilor majore, cataloage și unele studii) în ordine alfabetică și indicele general.

MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA